

ről, bibliakritikáról, a „sátánról” stb. Nagyon jó gondolat, hogy a beszélgetés különböző részeinél, az adott témát megvilágító, biblikus fénybe helyező elmélkedéseket olvasunk, amelyek Kozma Zsolt tollából származnak. Szintén jó elgondolás volt bizonyos mondatokat úgy kiemelni és vastag betűvel, külön fülbe szerkeszteni, amelyek summázzák Kozma Zsolt mondanivalóját, és így „aranymondásokként” is értékelhetők.

A könyv küllemi szerkesztése izlése – Fazakas Botond munkája. A megválasztott betűtípus elegáns, talán a papír lehetne jobb minőségű. A korrektúrát Szenkovics Enikő végezte, csupán egyetlen helyen vettem észre elírást („’58 decemberétől ’55 december 31-ig tartott”). A borítót Könczey Elemér a tőle megszokott igényesség-

gel tervezte, és azt az „Ecce homo” címet viselő, rácsok mögött lévő Krisztus-alakot ábrázolja, amely – Asztalos Lajos közlése nyomán – valamikor a Deák Ferenc utcában volt látható, és amelynek fényképe alapján a ’80-as években Kozma Zsolt és Juhász Tamás professzorok, az erdélyi viszonyokat hűen tükröző képeslapot készítettek.

Ajánlom a könyvet elolvasásra unitárius olvasóinknak még akkor is, ha rólunk, unitáriusokról csak egy-két megjegyzés erejéig olvashatunk. Hitet, alázatot, munkamódszert, biblikus-ságot, gondolkodásmódot lehet belőle tanulni egy olyan embertől, akinek a leckekönyvekben levő aláírásából időnként „Kozmazsolt” helyett „Kozmasors”-ot lehetett kiolvasni.

Koppándi Botond

Klaus Douglass: *Isten szeretetének ünnepe. Az istentisztelet mai formáiról.* Kálvin Kiadó. Luther Kiadó. Fordította: Sághy Balázs. Budapest, 2005, 294 oldal.

Nagyszerű könyvet tanulmányozhat az, aki kézbe veszi a meglehetősen vegyes megítéltetésű német evangélikus lelkésznek, Klaus Douglassnak, magyar nyelven megjelent legújabb könyvét. A Kálvin kiadónál 2001-ben megjelent „*Megalapozott hit*”, valamint a 2002-ben lefordított és nagy visszhangot kapott „*Az új reformáció. 96 tétel az egyház jövőjéről*” című könyvek publikálása után ismertté vált Douglass (aki 2005-ben, a Studium Academicum

Alapítvány meghívására Erdélyben is tartott előadást református lelkészeknek!) ismét olyan könyvvel jelentkezett, amely sok elismerést hozott, de rengeteg bírálatot is kapott. A szerző – szerencsére – tisztában van azzal, hogy „egyesek szerint az *Isten szeretetének ünnepe* forradalmian újszerű, sőt egyenesen botrányos könyv”, de megnyugtatólag mondja, hogy általa nem felfogatni akar, hanem: „...szeretném a fejről a talpára állítani azt, amit mi

itt Nyugat-Európában istentiszteletnek nevezünk”.

Olyan időszerű témához nyúl, amelyről ő maga is tudja, hogy sok lelkeszt, gyülekezeti vezetőt és egyháztagot foglalkoztat, ez pedig az istentisztelet, a klasszikus értelemben vett „Isten szeretete megünneplésének” elmélyítése és megújítása. A könyv borítóján olvasható három alapvető kérdés azt sugallja, hogy érdemes a könyvet áttanulmányozni: *Miért nem csak a lelkipásztorok ügye az istentisztelet?; Hogyan járulhatnak hozzá a hívők az istentisztelet élőbbé tételéhez?; Hogyan lehet az egész életünk istentisztelet?* – És a könyvben valóban választ találunk ezekre a – valljuk be – minket is foglalkoztató kérdésekre.

A könyv négy nagy részre tagolódik: Rögtön az elején olvashatjuk a szerző Előszavát, amelyet a magyar olvasókhoz intéz, ezután olvassuk a könyv eredeti kiadásához írt előszót, amely „Az emberközeli istentisztelet után kutatva” címet kapta, majd következik a könyv fő része, az istentisztelet formáinak kritikájától, a liturgia alkotóelemeinek az elemzésén keresztül, a konkrét, az istentiszteletet elmélyítő és megújító javaslatokig. Ezek után jön a záró rész, amely egy olyan Függelék tartalmaz, amely „Az élő istentisztelettől az élő gyülekezetig” címet viseli, és az olvasót saját gyülekezetének elemzésére buzdítja, néhány gyakorlati tanácsot és felhasználható kérdőívet nyújtva segítségül.

A magyar olvasókhoz írt előszóban Douglass elmondja, hogy valójában tizenkét könyvet tart kezében az olvasó, amelyet bárhol elkezdhet olvasni, hiszen különálló egységekként is megállják a helyüket. Elmondja, hogy benne az istentisztelet megújításának különböző módzatairól olvashatunk, mégpedig az evangélikus liturgia tíz fő alkotóelemének (Zene, Bűnvallás, Imádság, Dicséret, Prédikáció, Prófécia, Hitvallás, Úrvacsora, Áldás, Adakozás) vizsgálata révén. Ezek után ismerteti azt a három szempontot, amely alapján a könyv íródott. Ezek szerint: az istentiszteletet ki kell szabadítani az „egyszemélyes showműsor” kötöttségeiből; az istentiszteleti elemeket a résztvevők magánéletében is szerephez kell juttatni; illetve: az istentisztelet történéseinek a gyülekezeti élet minden területén tükröződnie kell! Douglass arra akar rábírni, hogy gondolkozzunk el azon, hogy vajon istentiszteleteink hűen tükrözik-e az örömhírt, az evangéliumot?

A könyv német nyelvű kiadásához írt előszó „Az emberközeli istentisztelet után kutatva” címet viseli, ezzel is jelezve az író szándékát. Douglass meggyőződése, hogy az emberközelség nem jelent Istentől való eltávolodást, hanem annak tudatosítását, hogy, Isten szolgálata mellett, az istentisztelet feladata az, hogy az embert felszabadul-tá, szeretetteljessé és étellel telivé tegye. Beszél saját háttéréről, a Frankfurt egyik elővárosában levő gyülekezeté-

ről, ahol ő a könyvben leírtakat gyakorlatba ültette azáltal, hogy – szándéka szerint – úgy juttatta el híveihez az evangéliumot, a „jó hírt”, hogy ők megtapasztalták Isten szeretetét, és istentiszteletükön kifejezésre juttatták életérzéseiket. Ugyanaz volt a célja – vallja –, mint Lutheréknek: nem akart új tradíciókat létrehozni, hanem az egyházat a Szentíráshoz, az istentisztelet formáit pedig a mostani korhoz szerette volna igazítani. Meggyőződése, hogy „a keresztény ember egész életének istentiszteletté kell válnia”, a vasárnapi aktus csak a csúcspontja mindannak, ami a hétköznapokon megnyilvánul. Végül megnyugtatja azokat, akik felforgatással vádolják őt: „Teljesen meg vagyok győződve arról, hogy a következő évezred istentisztelete sem fog lényegileg új elemekből állni, hanem ugyanazokból a régi részekből fog felépülni, amelyek már a bibliai időkben elterjedtek.” Ehhez azért hozzászói: „Persze újra életszerűvé kell őket tenni időszerű módosításokkal, és a hangsúlyok megváltoztatásával.” Könyvét elsősorban az ún. „világiaknak” ajánlja, mert meg van győződve arról, hogy az „emberközeli istentiszteletet” úgy lehet létrehozni, ha azoknak menetét elsősorban a gyülekezetek tagjai alakítják, mert – felfogása szerint – csak így „lendülnek mozgásba” a gyülekezetek. Természetesen, a könyvet a lelkészek figyelmébe is ajánlja, akiknek közreműködése nélkül a változtatások nem jöhetnek létre. Meggyőződése, hogy könyve való-

jában „gyülekezetépítési könyv”, amely az aktív gyülekezeti tagok és a lelkészek közös munkálkodását feltételezi.

A könyv gerincét a harmadik rész adja, amely a maga nemében szintén három alfejezetre tagolódik. Ennek első része azokat az okokat taglalja, amelyek miatt a legtöbb istentisztelet nem képes megszólítani a mai embert, és ő a fő problémát abban látja, hogy az emberek nagy része nem érti az istentiszteletek lényegét, sőt formai felépítését sem. Douglass egy képzeletbeli konfirmandus, bizonyos Rudi szemszögéből vizsgálja az istentiszteletet, aki első ízben megy templomba, és semmit sem ért az ott történekből, majd egy „gyorstalpaló liturgikai tanfolyammal” szeretné Rudinak, és így természetesen az olvasónak is bemutatni a hagyományos istentisztelet legfontosabb elemeit. Az ezt követő rész képezi a könyv törzsét, hiszen lépésről lépésre végighalad a hagyományos lutheránus istentisztelet fentebb említett tíz fő elemén. Ebben persze vannak az unitárius olvasó számára irreleváns(nak tűnő) részek (pl. Apostoli hitvallás, Bűnvallás, Dicséret), de jó része a mi istentiszteleti rendünkben is megtalálható liturgiai elemmel (pl. Zene, Imádság, Prédikáció, Áldás, Adakozás) foglalkozik. Háromlépéses módszerrel elemzi a szertartás egyes összetevőit: Az első lépés a „megértés”, amely rövid teológiai elemzéssel kezdődik, illetve arra próbál választ adni, hogy milyen szerepe van az illető elemnek az isten-

tiszteletben, hogyan alakult ki, mi az üzenete az ember számára? A második lépés az „átérés” lépése, amikor is különböző gyakorlatok és beszélgetésindító felvezetések révén segít közelebb hozni saját életünkhöz az adott istentiszteleti részt úgy, hogy módszerként az „átélést” ajánlja, mely révén egyéni leg és csoportokban is a ráción túlmutató, eleven tapasztalássá lehet tenni a liturgia egyes elemeit. A harmadik lépés az elemzés során a „megvalósítás”, mely az újonnan szerzett felismeréseket akarja konkrétan beépíteni az istentisztelet menetébe, illetve a gyülekezet mindennapi életébe. Tanácsokat kapunk arra nézve, hogyan lehetne változtatásokat bevezetni az istentiszteletbe, illetve a gyülekezet egészében milyen változtatásokat lehetne eszközölni.

A könyv gerincének harmadik részét képezi az a konkrét 111 javaslat, amelyekről Douglass azt állítja, hogy belőlük tetszés szerint válogatva saját gyülekezeti helyzetünkre alkalmazható módszerekkel tehetjük vonzóvá istentiszteletünket. Tíz nagy részre osztja javaslatait, a liturgia és gyülekezeti élet egészére vonatkoztatva. Foglalkozik az ún. „külsőségekkel”, mint az istentisztelet időpontja, a templom környezete, a padok kényelme, hallhatóság, fényviszonyok, a vendégek fogadása stb., tanácsokat ad a lelkészeknek az istentisztelet előzményeivel, illetve a bevezetésével kapcsolatosan, beszél a keresztelés gyülekezeti eseménnyé tételének fontosságáról, a gyermekisten-

tiszteletek és a családi istentiszteletek összekovácsoló erejéről, tanácsokat ad a prédikáció szemléletesebbé tételével kapcsolatosan az istentisztelet utáni közösségi együttlét fontosságáról és az elköszönés szabályairól, illetve a végén megmutat egy alternatív istentiszteleti formát, amelyet ő a Frankfurt melletti gyülekezetében gyakorol.

Végül: a Függelék olyan tanácsokat és segédanyagokat tartalmaz, amelyek a gyülekezeti élet egészére vonatkoznak. Kérdőív segítségével felmérhetjük: hogyan működik a gyülekezetünk, illetve eligazítást találunk a gyülekezet természetes épülésének menetéről. A „Természetes Gyülekezetépítés Intézete” által kidolgozott alapelveket ismerteti, amelyek – véleménye szerint – érvényesek az egész világra, és amelyek közül talán érdemes a növekvő gyülekezetek nyolc jellemzőjét ismertetni. Ezek: 1. A feladatokat megosztó vezetés 2. Karizmákra építő munkatársi kör 3. Szenvedélyes lelkiség 4. Cél-szerű struktúrák 5. Inspiráló erejű istentisztelet 6. Önmagukban egységet alkotó kiscsoportok 7. Az igényekhez igazított evangelizáció 8. Szeretetteljes kapcsolatok.

Douglass ismerteti az Intézet kutatásainak talán legfontosabb felfedezését, amely – biblikusán szólva – a „magától növekedő mag” elvének az (újra)felfedezését jelenti, és amely így szól: „Ahelyett, hogy Jézus Krisztus gyülekezetét a saját erőnkkel próbálnánk felvirágoztatni, inkább Isten

építő munkájának kell egyre nagyobb teret engedni. Akkor Isten azt fogja tenni, amit megígért: „Ő adja a növekedést.” (1Kor 3,6)

Az *Isten szeretetének ünnepe* át- tanulmányozása után elmondhatjuk, hogy gondolkodásra készítető, istentiszteleteink milyenségének, gyülekezeti életünk lelkiségének megvizsgálásra sarkalló művet tartottunk kezünkben. Olvasása közben gyakran érnek „nagy felismerések”, eddig ki nem mondott, meg nem beszélt, de a lelki igény szintjén ott lévő érzések. Az ember akaratlanul is saját egyházát látja maga előtt, saját egyéni és közösségi istentiszteletét teszi a Douglass által élénk tett mérlegre. Irigyeljük a szerző szabadságát, mert úgy tűnik, hogy őt nem köti semmilyen előírás – „Dobd ki ágendáskönyvedet!” – mondja –, gyakran elkaphat a lelkesedés – „ezt nekünk is meg kell tenni, azzal mi is szembesülünk” –, de olykor azt látjuk, hogy javaslatai, sajátos viszonyaink között, (még) nem megvalósíthatók. Nem hisszük, hogy könyvét kézikönyvként tudnánk hasznosítani, de sok olyan gyakorlati tanácsa van, amelyekről tudjuk, hogy mi magunk is alkalmazhatnánk. Józan, „a Rudik” fejével gondolkozó érvelései tudatosítják bennünk azokat a hiányosságokat, amelyek elindíthatják bennünk azt az igényt, hogy gyülekezeti életünket és szertartásainkat Isten szeretetének ünnepévé és életünk minden napján megnyilvánuló, lélekemelő élménnyé tegyük.

A világos szerkezetű könyv könnyen olvasható és tanulmányozható. A kulcsfogalmak lapszéli kiemelése által a fő mondanivaló bármikor visszakereshető. Olvashatjuk akár részeiben is, az írói útmutató ajánlást követve. A kissé egyszerűnek tűnő szürke borító nem sejteti, hogy a szép nyomdai kivitelezésű, a szemnek kellemes betűtípussal nyomtatott könyv milyen inspiráló élményt tartogat. A könyv fontosságát bizonyítja, hogy az evangélikus és a református egyházak kiadói egyaránt fontosnak tartották megjelentetését. Dicséret illeti Sághy Balázs evangélikus lelkészt, aki gördülékeny, élvezetes magyar nyelvre ültette át a német szöveget.

Jó szívvel és a továbbgondolás reményével ajánlom a könyvet az olvasónak! Ajánlom tanulmányozásra lelkésztársaimnak, akik a jelenlegi liturgikai keretek között is sok olyan gyakorlati tanácsot találnak benne, amelyeknek segítségével tartalmassá tehetik istentiszteleteiket. Ajánlom az egyházközségek felelősen gondolkodó tagjainak, akik az egyház hű munkásaiként azt szeretnék, hogy minden istentiszteletünk lelki élményt és szellemi felfrissülést hozzon számukra. És végül, ajánlom egykori teológus társaimnak, akikkel a '90-es évek végén megálmodtuk az Istenhez és emberhez szóló, lelki és szellemi igényeinket egyaránt kielégítő istentiszteletet. Talán akad valaki, aki megírja a könyv unitárius változatát!

Koppándi Botond

ABSTRACTS

The Dialogue between Christianity and Other World Religions: A Unitarian Reflection

This study deals with a very important and pressing theological issue: the necessity and possibility of interfaith dialogue between Christianity and other world religions.

The terms *interfaith* and *interfaith dialogue* refer to cooperative and positive interaction between people of different religious beliefs and spiritual traditions, at both the individual and institutional level, with the aim of defining common ground by concentrating on similarities between faiths, understanding of values, and commitment to the world. It is distinct from syncretism or alternative religion, or global theology, in that dialogue often involves promoting understanding between different religious traditions to increase acceptance of others, rather than to synthesize new beliefs. There is a view that the history of religion shows conflict has more often been the state of affairs rather than dialogue.

Throughout the world there are local, regional and international interfaith initiatives. The author describes the three models that have dominated Christian attitudes toward other religions: exclusivist, inclusivist and pluralistic.

The study tries to give an answer to the question: How, in all our diversity, can we humans learn to live together fruitfully, productively and peacefully in today's complex and interconnected world?

The study also presents positions of Transylvanian Unitarian theology for promoting interfaith dialogue in the past and in contemporary time.

Forced to Find a Way. Strategies of the South Transylvanian Unitarian Church

The Second Vienna Arbitration Act, despite the continuity of being a public law, created a new situation in the life of that portion of the church that remained in Romania. The Hungarian and Romanian nation-building strategies were antagonistic and resulted in the South Transylvanian minority's situation becoming more oppressive: both the Hungarian and Romanian sides turned this minority into an argument for their own side.

It is known that the Romanian side wanted to recover their lost territories and build up a homogenous, uniform nation state, while the Hungarian side wanted back those regions which were still under Romanian authority.

This paper aims to describe the demographic, administrative, political, and educational context as well as the church's social situation in South Transylvania. It points out those